

Загорка КАЛЕЗИЋ*

КОСТИЋЕВО ДЈЕЛО У КРИТИЧКОЈ ПРОЈЕКЦИЈИ

(Од импресионизма према интeлeрализму)

Питање вриједности и трајања једног писца и његовог дјела у временској вертикали, Пол Валери сублимира у својој књизи „Песничко искуство” на начин који је прихватљив и за данашњег просудитеља књижевности. Он на једном мјесту, вреднујући књижевна дјела, односно њихове ауторе, каже: „Најбоље је оно дјело које своју тајну најдуже чува и да се сваки велики писац одржава илузијом како ће успјети да напише нешто за будућност. То је оно што називамо трајање... Дјело траје под условом ако је способно да се појави потпуно друкчијим него што га је његов аутор остварио. Оно траје зато што се преобразило, и зато што је било способно за хиљаду преображаја и тумачења. Или можда зато што у себи садржи независну врлину свога аутора, коју није створио он, већ његова епоха или нација...”

Као за ријетко којег књижевног ствараоца, особито када су пјесници у питању, за Душана Костића може се рећи да је његово дјело одољело времену. Мало је правих литерата нашег језика који су у минулом, веома бурном стољећу, наилазили на симпатије и разумијевање књижевне критике, као што је случај са овим аутором, чије је дјело било и остало веома подстицајно за истраживање и валоризовање.

Оставимо по страни детаље који сами по себи имају првенствено одређену библиографску вриједност, на примјер оне о раним почецима пјесничковог јављања, па и друге у којима се акцептирају занимљиви, али у основи нелитерарни детаљи (у „Зети” од 1931. и „Младости” од 1932. године), какви су духовити призори из приватности, из живота уопште. Ве за књижевне критике и њеног предмета, тј. Костићеве поезије свестрана је и постојана и она се развија од појаве прве пјесничке збирке („Пјесме”

* Проф. др Загорка Калезић, професор Универзитета Црне Горе, у пензији

1947), до постхумно објављених завршних књига поезије или њихових избора, од којих су се неки појавили управо у години пјесникове смрти, или у првом постхумном годишту. То значи да се пјесник Душан Костић непрестано налазио у жижи критичких интересовања, да се о њему просуђивало на разне, али и на све продубљеније начине.

Када се појавио са првим збиркама – као да је програмирано беспрекорном интуицијом, за пјесника је био то прави тренутак. Већ пуне двије године било је прошло од како се рат завршио. Онај рат из којег је он изашао као његов првоборац и као његов пјесник. Осим тога, Костић са својим пјесничким примјером нити је одвећ поранио, нити је окаснио. Када се појавила збирка „Пјесме” (1947), пјесник је управо навршио тридесету, што ће рећи да се са пређеним годинама и акумулираним животним искуством, налазио у пуној снази. Најзад, од самог почетка, Костићево пјесништво се по свом гласу и интонацији разликовало од лирске експресије многих његовим савременика. Док се њихово пјесништво заснивало на виђењу „споља”, што је као своју последицу имало експликативни тон, те је лако подсјећало на рецитале намијењене масовним приредбама, Костић је од самог почетка његовао интимни лирски израз и пригушени тоналитет. То значи да се већ са пјесмама своје прве збирке, властитим, особеним гласом, одвајао од „мнозине”. Најзад, учестаност појављивања Душана Костића као пјесника са новим остварењима, његова фреквентност, интензитет развоја, за релативно кратко вријеме, били су импресивни. Наиме, у току шест година заредом, овај пјесник је објавио пет значајних и запажених збирки. Послије „Пјесама”, слиједиле су „Земљи вољеној”, „Поема о граду и љубави”, „Прољеће над ровом” и „Говор земље”.

О Костићевом пјесништву прве апострофиране фазе, писало се углавном или најчешће поводом одређених, то јест нових збирки пјесама. Стандардни приступи овим књигама подразумијевали су сажету критичку дескрипцију, уочавања онога што је њихов примарни план, како у предметном тако и у стилском погледу. Ако нијесу били пречести, у већини случајева овакви одјецци су били инструктивни. Долазили су из пера тада водећих или по нечему, на примјер по квалитету дјела, веома особених књижевних критичара, какви су били Велибор Глигорић, Антоније Маринковић, Радомир Константиновић и Душан Матић. Већ од наредних година, тј. од 1951. и 1952, овима су се прикључила и нова имена – Радоња Вешовић и Бошко Новаковић, Милан Богдановић и Стеван Мајсторовић. На свој начин и значајно у којим публикацијама су њихови текстови били изложени читалачкој рецепцији – поред низа омладинских публикација, своју пажњу и свој простор поклонили су им „Наша књижевност” и

„Стварање”, „Летопис Матице српске” и „Књижевне новине”, „Политика” и „Побједа”.

Даљи развој Душана Костића као пјесника, као и књижевне критике која га је пратила, слиједили су знатно измијењеним ритмом и на осјетно другачији начин. Прије свега, послије низа збирки које су слиједиле, такорећи у фуриозном темпу, настала је пауза. Као да је пјесник осјетио извјестан замор, или, што је још вјероватније, потребу да одахне, да се пресабере. Можда и да успостави извјестан критички однос према свом дотадашњем умјетничком, естетском искуству.

Основна, глобална оријентација остала му је непромијењена – веома запажене збирке из средине педесетих година насловљене су као „Зов лишћа” и „Мрежа”. У књижевној критици је примијењено да се ради о истом пјеснику, који се у новој фази остварује са продубљенијим транспонованом интима и разубљенијим поетским вокабуларом. Осим тога, у овом периоду Костић проширује регистар својих жанровских интересовања. Поезију, примјера ради, проширује на пјесништво за дјецу („Градић Јеленгај”), затим га интересују записи на нивоу репортаже о разним крајевима и људима (које се појављују под истим насловом), да би најзад дјелом „Глува пећина” отпочео серију својих романа намијењених најмлађим читаоцима. Неће му требати много стваралачког напора да репортерске текстове са својих путовања трансформише у путописне.

Педесете године за књижевника Душана Костића значе дефинитивно стваралачко опредјељење. Ако се у првој поратној деценији, макар повремено, могла јавити примисао да таквог човјека са пуном специфичном биографијом, првоборца и ангажованог друштвеног радника, више него писменог човјека и освједоченог ствараоца очекује напредовање у хијерархији, можда дипломатска каријера или неки од сличних „узлета”, Душан Костић је у овом периоду потврдио да остаје оно што је и дотад био – слободан човјек, више него било чему другом привржен своме простору и језику. Он је, дакле, од оних које и даље привлачи властита интима, тихи боем и ненаметљив сабесједник. Онај који се дружи са људима различитих нивоа, а највише са својим текстовима. Испоставиће се да ће до краја пјесникова живота то бити његова не само права него и једина вокација.

Како је и колико укорак књижевна критика ситуирала поетски активизам Душана Костића, може се на егзактан начин закључити из одређених библиографских детаља. У интегралној библиографији Добрила Аранитовића о овом ствараоцу, нотирано је да је појаву нових Костићевих књига у годинама њиховог публиковања пропратило од десет до двадесет критичарских реаговања, односно наслова. И обратно, оних година када су изостале нове Костићеве збирке или би се појављивале са извјесним

закашњењем, какве су, примјера ради, биле 1950. и 1953. година. У већ поменутој библиографији, нотирани су само једна, односно двије библиографске јединице. Од средине педесетих година, што ће рећи од почетка друге фазе са збиркама „Зов лишћа” и „Мреже” па надаље, дјело књижевног ствараоца Душана Костића, судећи по овом поузданом показатељу, било је сваке године пропраћено са десет до тридесет критичких написа. У таквој поплави рецепције, јавља се потреба другачијег приступа бројним изреченим судовима, начину критичарске елаборације и уопште нивоу њихових критичких проблематизовања. Оно што је у првим годинама и првој деценији било занимљиво и значајно – цјеловити прикази на нове књиге, у новим временима бива потиснуто у други план. Разумије се, Костић се и даље јављао са новим збиркама, мада прилично разређенијим ритмом. Уз збирке су се јављали избори његовог пјесништва, затим поетске и прозне књиге намијењене младима, као и репортаже и путописи. Све то чини мапу Костићевог интензивног, континуираног, тако рећи из дана у дан упражњавањем књижевног рада. Све то јесте тако, али ниједног тренутка не треба сметнути с ума или потиснути примарно сазнање да је овај стваралац прије свега пјесник, превасходно пјесник, а потом све остало.

Од средине педесетих година, критика је све издашније и свестраније пратила и просуђивала Костићев књижевни рад. Поједине његове књиге нарочито су привлачиле како млађе тако и старије књижевне критичаре. Занимљиво је видјети како и који су критичари пропратили појаву кључних Костићевих збирки из средине педесетих година. Примјера ради, о збирци „Зов лишћа” исте, 1954. године, писали су Жарко Ђуровић и Миодраг Кујунџић, Лаза Лазић и Славко Леовац, Сретен Перовић и Јосип Пупачић, Нусрет Сеферовић и Ненад Томић, Петар Џацић и Бошко Новаковић, као и неколико критичара потписаних иницијалима.

Двије године касније, на сличан начин је код књижевне критике прошла збирка „Мреже”. У овој књизи посебне приказе написали су и објавили у истој, 1956. години, Милош Бандић и Радоња Вешовић, Драгослав Грбић и Јеврем Брковић, Срећко Диана и Павле Ђоновић, Петар Ђурановић и Жарко Ђуровић, Жика Лазић и Раде Николић, Бошко Новаковић и Карло Остојић, Анте Поповски и Милан Селаковић, Ристо Тошковић и Анте Цетинео. И у овој групацији такође се јавља неколико мањих приказа потписаних иницијалима. Уз наведено, у овом кругу примјећује се и једна релативно нова појава – пишући о другим Костићевим књигама, првенствено о романима за младе, критичари почињу да упражњавају свестранији и разуђенији приступ анализираном дјелу, тако да нови прилог по обиму и карактеру надраста обресе стандардног приказа. Ти-

ме заправо почињу свестранији и продубљенији аналитички захвати у претпостављену материју. Од збирки из наредног периода, највише је на нивоу појединачних критичких реаговања писано о „Заборављеним сњеговима” и „Тихој жетви”, потом о књигама „Дневи између нас” и о избору „Пјевам земљу”.

Почетком и средином шездесетих година, заснива се један можда не много нови, али зато свакако проширенији и продубљенији продор у пјесништво Душана Костића. То је пројекција која претпоставља шири контекст, како оно што је ново тако и оно раније, што је томе новоме претходило, како ријеч о поезији тако и мисао о поетици истог ствараоца. У питању је, дакле, заснивање једног продубљенијег, може се рећи тематизованог, па чак и интегралистичког приступа Костићевом опусу. Разумије се, до овакве „симбиозе” долази се само у ријетким случајевима, у онима када паралелно расту и развијају се пјесниково дјело са све проширенијом лепезом изражајних поступака и значења и све комплекснијим понирањем књижевне критике у тако нарасли предмет којим се сама бави.

Као дискретна претходница оваквог новог синтетичког приступа Костићевом дјелу, повремено се јавља једна врста специјалистичких прилога. Тако су, примјера ради, настајали поједини радови Милорада Блечића о неким пјесмама и условима њиховог настанка, затим такозвани прегледи рада о енциклопедијама и лексиконима, или прилози остварени на нивоу збирног портрета, какав је случај са текстом у књизи „Савременици” Феликса Пашића. Први прави, цјеловити и интегрални осврт на поезију Душана Костића, настаје средином шездесетих година из пера чувеног књижевног критичара и естетичара Драгана Јеремића. Био је то предговор за дотад најамбициозније урађени избор, под насловом „Пјевам земљу”, Костићевог пјесништва, објављен у црногорској националној едицији Луча, под насловом „Лирски летописац земље ове”. Извјесно вријеме након тога, са збирним освртима на Костићево пјесничко па и уопште литерарно дјело, почели су се јављати и други књижевни критичари, прије осталих, већ 1967. године Миливоје Марковић, Војислав Митић и Радојица Таутовић. За продубљеније разумијевање истог наведеног темата, све су значајнији постојали интервјуи са Костићем, објављивани у нашим листовима и часописима. Не много касније, наставља се са овом започетом тенденцијом. Примјера ради, почетком седамдесетих година, Костићев пријатељ Мирослав Ђуровић, и сам пјесник и есејиста, објављује оглед насловљен као „Јединство певања и мишљења”. Бранко Јовановић потом пише о Костићевој поезији под насловом „И само спомен, тишина само блага”, док Миливоје Марковић обликује и публикује дотад најопсежнији прилог из ове нове категорије под поетским насловом „Ха-

ос и поплава свјетлости”. У исто вријеме, настаје први и за дужи период најзначајнији прилог једног страног истраживача. Руски књижевни критичар Огњев обликовао је збирни оглед о Костићевој поезији и објавио га у књизи „Из савремене поезије југословенских народа”, у Москви, 1972. године. Двострука критичка пројекција Костићевог дјела, о којој је ријеч у овом раду, развија се и тече паралелно током последње двије деценије ауторовог живота. На једној страни, појединачни приступи новим књигама који су постојали од самог почетка, са даљим развојем књижевне критике не само да нијесу редуковани већ их је заправо о појединим, нарочито референтним збиркама и изборима поезије овог аутора, бивало све више. У ову групу свакако спадају књиге „Архипелаг”, „Постојбина маслине”, „Морија”, „Зрело море” и „Призив прашуме”. На другом плану, међутим, такође су се све чешће и разноврсније појављивали тематизовани или синтетички приступи Костићевом пјесништву и стваралаштву уопште. Као што се и из досадашњег могло наслутити, главни аутори оваквих приступа били су Бошко Новаковић, Миливоје Марковић, Радојица Таутовић и Драган Јеремић; приближно од појаве избора „Капија времена” Радомир Ивановић. Разумије се, при крају овог огледа не спомињемо заслужна имена која су се често оглашавала о овој теми, али по правилу на нивоу појединачних интересовања.

Неколико млађих књижевник критичара, с почетка, наоко непретенциозно, а потом све амбициозније, такође су се укључивали у овај други, тематизовани облик приступа Костићевом дјелу. Послије низа појединачних приказа, Мирослав Ђуровић је направио неколико огледа који нијесу представљали осврт на збирке већ на појаве у Костићевом пјесништву. Најзад је такве приступе овај аутор допунио новим радовима. На тај начин је, под његовим ауторством, настала прва књига са статусом посебног издања о Душану Костићу под насловом „Лирски шапат свијету” (1984).

Паралелно са појављивањем ових текстова у периодици, настајали су и истоверсни прикази других аутора. Тако је Војислав Минић у више наврата варирао тему Костићеве лирике, или како је једним поднасловом сам именовао дати проблем – „Лирско виђење стварности, стварност лирског виђења”. Костићеву поезију цјеловито је описао Миливоје Марковић у предговору већ споменутог избора „Капија времена”. Поједини критичари у сагласности са својим афинитетом, изабирани су другачије приступе и темате, пишући на примјер о Костићевом односу према револуцији, интимистичкој поезији, о теми пјесник и завичај, о педагошким и другим вриједностима романа за младе, итд. Када се у избору овог аутора који управо окупира вашу пажњу, односно чита овај оглед, почетком деведесетих година појавила тематска антологија „Црна Гора”, сам Костић

је на извјестан начин био изненађен том књигом као цјелином, високо је до ње држао, о чему постоји и лична документација. Једна врста синтезе оваквих и сличних интересовања изражена је у напорима и резултатима Радомира Ивановића. Поред низа појединачних приказа и огледа, овај критичар се јавља у улози приређивача Изабраних дјела Душана Костића у шест књига (1992), а затим и посебне студије „Заточеник ријечи” (1994). Сви ови радови представљају прилично хармоничан израз раста и сазријевања, заправо продубљивања и спецификације, наше књижевне критике, која се огледала и издашно бавила Костићем као ствараоцем.

Није тешко установити закономјерности у том развојном луку, поступности (о томе је заправо и било говора о овом раду), од парцијалних осврта до интегралистичког типа критике, од лирски интонираног импресионизма до синтетичких интроспекција којима се открива дубља, мисаона, критичари понекад кажу, филозофски заснованог Костићевог, педесет година дугог, лирског монолога. Посебан и значајан допринос представљала је појава већине саопштења на првом симпозијуму о Костићевом дјелу, која су се потом нашла у зборнику „Књижевно дјело Душана Костића”, у издању ове установе (ЦАНУ, 1990).

На крају овог огледа, намеће се потреба да, без посебног образложења, буде акцентирано неколико ствари. Не редајући их по значају или по било каквој градацији, уочавају се следећи – десет година након ствараоачеве смрти, довољно је дуг период да у условима пристојног институционалног окружења буде комплетирана представа о Душану Костићу из свих иоле битних аспеката. Поједини од сегмената његовог дјела још увијек нијесу добили право мјесто и третман. То у првом реду важи за његове записе о крајевима и људима, то јест о његовим репортажама и путописима. Четири романа за младе тек су почела да бивају сагледана као цјелина, те да у том смислу привлаче пуну критичарску пажњу. Ваља на овом мјесту примјетити да је о овом сегменту квалификовано писао Ново Вуковић. Осим тога, што досад није ни споменуто, паралелно са главним својим преокупацијама и у њиховој сјенци, Костић је као да се ради о његовим часовима одмора, сам наступао у улози књижевног просудитеља. У фрагментарним текстовима, он је писао о читавом низу нових појава и нових књига, о мањим и крупнијим проблемима из сфере културе и културних институција, о наоко ситним феноменима из сфере стваралаштва који заправо и када су сажето изражени, суштински никада нијесу ситни, у смислу да би били од маргиналног значаја.

Потреба, па можда и обавеза, ове или неке друге културне или издавачке установе, била би да се овај сегмент, остао у сјенци Костићевог стварања, проучи и презентира макар на нивоу пристојног и функционалног

избора. Послије тога, као круна напора усмјерених у овом једином и јединственом правцу, било би упутно прихватити модел великих и старих институција – у категорији зборних радова, наиме, они уобичавају организовање и публиковање, како се ради и у овој установи, за планирани и добро организован научни скуп уз публиковање истих радова. Други начин је да се из огромног мноштва критичке литературе о овом високореферентном ствараоцу, према одређеном плану и концепту, изврши избор најбољих, раније објављиваних радова, те да се публикују као нови-стари зборник. Разумије се, тако се поступа само када се ради о ствараоцима високог ранга, а Душан Костић спада управо у ову категорију.

Zagorka KALEZIĆ

KOSTIĆ'S OPUS IN CRITICAL PROJECTION

Summary

Dusan Kostic has been very prominent and valued by the literary critics for his vast, diverse and aesthetical opus. During his life, numerous values were identified by many a researcher of various aspects of his creative work, stylistical and semantic, linguistical and problematic.

Although there have been plentiful and continuous writings about his work, Dusan Kostic as a subject is yet to be exhausted. He can still be written about in many ways, both by analyzing individual issues and originating larger, whole projects, such as new studies or new repertoires